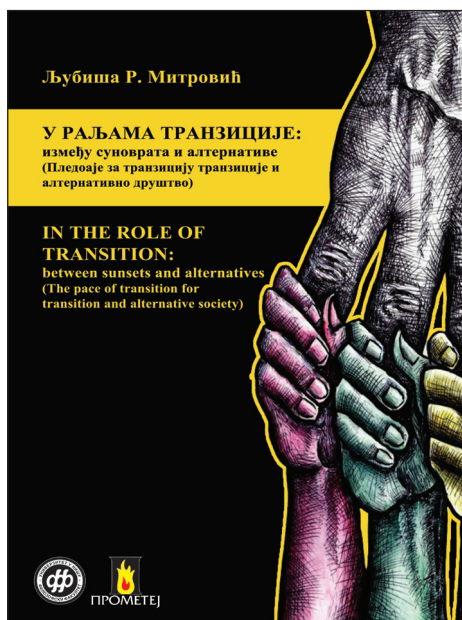

Ненад М. Станојевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за социологију
Ниш (Србија)

УДК 316.422(497)(049.32)
Осврћ
Примљен 13/02/2019
Прихваћен 15/07/2019
doi: [10.5937/socpreg53-20580](https://doi.org/10.5937/socpreg53-20580)

ДОПРИНОС КРИТИЧКОМ ИСТРАЖИВАЊУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Љубиша Митровић *У раљама транзиције: између суновраћа и алтернативе (Пledoаје за транзицију транзиције и алтернативно друштво)*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш и Прометеј, Нови Сад, 2017, 306 стр.

Сажетак: У раду је дат осврт на монографију др Љубише Митровића *У раљама транзиције: између суновраћа и алтернативе (Пledoаје за транзицију транзиције и алтернативно друштво)*. Најпре је изнета структура монографије, као и основна теоријска полазишта аутора. Затим се разматра утицај примене неолибералне стратегије развоја на друштва у транзицији, као и могућности успостављања алтернативне стратегије развоја. На крају се проблематизује улога и положај друштвено-хуманистичких наука и интелектуалаца у савременом свету.

Кључне речи: транзиција, неолиберализам, социјалдемократија.

Монографија аутора др Љубише Митровића, професора емеритуса на Филозофском факултету у Нишу, под називом *У раљама транзиције: између*

суновраћа и алтернативе (Пledoаје за транзицију транзиције и алтернативно друштво), резултат је вишегодишњег проучавања процеса транзиције. У досадашњем раду аутор је објавио преко четрдесет студија и монографија, чиме је дао значајан допринос развоју социологије у Србији. Пред нама је монографија из области савремених друштвених промена, посебно из социологије транзиције. Студија садржи ра-

¹ nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs

дове који се баве последицама транзиције, као и могућностима алтернативних путева њене реализације. Монографија добија на значају имајући у виду да је прошло три деценије од рушења Берлинског зида (1989) и скоро две деценије од петооктобарских промена у Србији (2000). Ови догађаји представљају прекретнице и означавају почетак транзиције у свету и у Србији. Ако транзиција подразумева прелазак из социјализма у капитализам, из једнопартијског у вишепартијски политички систем, од командне економије ка тржишној економији, чини се да је сада добар тренутак да се направи биланс и сагледају резултати доминантног модела транзиције и потраже нови начини њеног спровођења.

Проблематику којом се бави, аутор излаже у две тематске целине – први део (*Биланс транзиције без одговорности*) садржи дванаест поглавља, а други део (*За транзицију транзиције*) десет: неколико текстова је раније публикувано у научним часописима, тематским зборницима или зборницима с научних скупова (већина њих је настала у оквиру ауторових ангажовања на реализацији пројекта у Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу), а десет поглавља се први пут објављује. Монографија, по свом предмету, теоријско-методолошком приступу и интенцијама, представља кохерентну целину.

У првој тематској целини аутор проблематизује и истражује транзицију у свету и на Балкану, с посебним освртом на Србију. Том приликом он комбинује различите теоријске приступе и схватања бројних аутора (Волерстина, Бурдијеа, Каstelса, Морена, Клајнове и др.) и ослања се на емпиријске податке који поткрепљују теоријске поставке.

Прво поглавље је посвећено критичкој теорији Имануела Волерстина. После указивања на различите типологије транзиције, аутор истиче да су глобализација и транзиција светско-историјски процеси, и да главна јединица анализе треба да буде светски систем. Због тога је погодна теорија И. Волерстина који изводи поделу на светски центар, полупериферију и периферију. Ова теорија може објаснити стагнирање земаља (попут Србије) које се налазе у зони (полу)периферије. Подела на светски центар, периферију и полупериферију и односи између различитих делова светског система нам откривају експлоататорску суштину капитализма, тј. објашњавају нам повећање неједнакости између различитих зона светског система. Ослањајући се на Волерстинову светско-системску анализу, аутор излаже критичку анализу процеса транзиције.

Наредна поглавља су посвећена анализи неолиберализма, као доминантне стратегије друштвеног развоја, и последицама примене ове идеологије у свету и на Балкану. Указујући да неолиберализам представља ултрадесну идеологију и стратегију развоја, аутор закључује да ова идеологија доводи до доминације економске логике над друштвеном, тј. до доминације конкуренције и ефикасности и потискивања праведности. Све вредности су редуковане на профитабилност, а човек је подређен том циљу. То за последицу има социјалдарвинизацију, реколонизацију света, ширење вредности потрошачког друштва, раст незапослености, експанзију прекаријата (чему је аутор посветио шесто поглавље), експлоатације, као и увећање социјалних и регионалних неједнакости. Због тога је „савремени свет не само неправедан већ и нестабилан са неизвесном будућношћу у погледу одрживог развоја и хумане перспективе човечанства“ (Mitrović, 2016, str. 59). Не само да долази до

продубљења неједнакости између региона и делова глобалног светског система (богатог Севера и сиромашног Југа), већ и у оквиру посебних држава (између различитих класа). Експанзија англосаксонског неолибералног модела развоја доводи до „рушења институција социјалне државе, осеке социјалдемократског покрета и прилагођавања његове аристократије стратегији крупног капитала” (Mitrović, 2017, str. 36). На тај начин долази до све веће поларизације између класа, народа и региона, што аутор потврђује наводећи емпиријске податке. Међутим, проблем је што се „транзиција ка `либерализму` (се) врши неосетно, дакле неприметно, попут тектонских кретања, скривајући тако од погледа своје дугорочно најстрашније последице“ (Bourdieu, 1999, str. 116).

Балканска друштва се налазе у процесу транзиције и модернизације, а криза у свету заострила је бројне противречности и на Балкану. Аутор сматра да је на Балкану неолиберализам примењиван заједно са стратегијом зависне модернизације, што доводи до стварања друштава периферног капитализма. Анализа развоја балканских земаља показују да се оне налазе у кризи и стагнацији које доводе до осиромашења становништва. Ова друштва су у зависном положају и њихова политика се „пресудно формира под утицајем центара моћи изван матице, било да се ради о одлукама ММФ-а, Светске банке, НАТО-а или америчке администрације и ЕУ” (Mitrović, 2017, str. 52). Дакле, уместо напретка, балканска друштва су доживела субразвој, девастацију, регрес и десуверенизацију. Аутор сматра да је пут ка деколонизацији и ресуверенизацији Балкана у новим облицима повезивања, сарадње и интеграције, односно у изграђивању културе мира.

Србија, као део Балкана, захваћена је наведеним процесима. Постала је део периферног капитализма и захваћена је бројним поделами. Митровић указује на постојање две фазе у развоју постсоцијалистичке транзиције у Србији: прва (1990–2000) – када је успостављен политички капитализам и државни социјализам у специфичном ратном окружењу и међународним санкцијама; друга (2000–) – када је прихваћен модел неолибералног капитализма који је довео до периферизације Србије. Аутор посебно проблематизује процесе приватизације, тајкунизације у привреди, олигархизације политичког живота, као и положај радника који су „добили формална политичка права, а изгубили социјална” (Mitrović, 2017, str. 70). Последица наведених промена јесте да Србија постаје презадужена земља, с високом стопом незапослености, феноменом одлива мозга и бројним негативним демографским променама. Према томе, Србија је доживела транзицију у периферни капитализам. Остале земље бивше СРФЈ пролазе кроз сличне промене. Речју, дошло је до разарања привреде, културе и друштва, до осиромашења ових земаља, повећања незапослености, смањења социјалне солидарности и одласка високообразованих кадрова из земље. „Од средње развијене земље, какву је представљала СФРЈ (до 1990), њеним распадом/развијањем, на целом простору бивше Југославије, никле су патуљасте, слабе/нефункционалне државице” (Mitrović, 2017, str. 75).

Полазећи од схватања да неолиберални концепт развоја и стратегија зависне модернизације доводе до периферизације друштава која се налазе у процесу транзиције, аутор сматра да је неопходно спровести *ѿтранзицију ѿтранзиције* и потражити алтернативне путеве њене реализације. Митровић наводи да се у постсоцијалистичким друштвима у транзицији могу идентификовати четири модела

транзиције: 1. инверзивна стратегија ретрадиционализације или аутархичног развоја; 2. стратегија неолибералне имитативне зависне модернизације (вестернизације); 3. стратегија неоконзервативне, парцијалне (деформисане) модернизације или блокиране транзиције и 4. стратегија прогресивне социјалдемократске трансформације. Сматра да „социјалдемократски модел транзиције, заснован на социјалном партнерству снага рада и капитала, представља будућу алтернативу, која ће најпре почети да се остварује у постсоцијалистичким друштвима у Средњој или Централној Европи” (Mitrović, 2017, str. 109). Управо је социјалдемократској алтернативи, која представља стратегију одрживог развоја, посвећен други део монографије.

Аутор сматра да се друштвена криза не може превладати без напуштања неолиберализма и формулисања алтернативних пројеката транзиције. Социјалдемократска алтернатива би усмерила развој према срећи и слободи сваког човека. Она има шансе да повеже идеју једнакости са идејом братства и идејом слободе, тј. демократије. Дакле, овај модел развоја утемељен је на начелима друштвене праведности, равноправности и солидарности, тј. на хуманистичком начелу развоја. Неке од програмских одредница аутентичне социјалдемократске концепције друштвеног развоја које аутор наводи су: плурализам својинских односа и социјално усмерена тржишна привреда; директна (непосредна) демократија, партиципативна демократија и самоуправљање; независно судство и независни медији; модернизација и развој привреде – отвореност према изазовима научно-техничког прогреса; борба против свих облика сиромаштва, депривације и дискриминације и неправде у друштву; остваривање толеранције – етничке, религијске, расне, родне, културне; политика регионалног развоја у функцији напретка свих делова земље и њихове демократске интеграције у глобалном друштву и тако даље (Mitrović, 2017, str. 197-198). Социјалдемократија би омогућила транзицију са социјалном одговорношћу и универзализацију људских права и слобода. Таква друштва би улагала у развој образовања и науке јер су неопходни за развој здравих личности и опстанка човечанства.

Аутор указује да је неопходно ангажовање науке, интелектуалаца и универзитета у истраживању и успостављању алтернативне стратегије развоја и алтернативног друштва. Из тог разлога је већи број поглавља у другој тематској целини посветио положају и улози друштвено-хуманистичких наука, посебно социологије. Сматрајући да се савремене друштвене науке налазе у кризи јер су „оболеле од функционалистичког нормативизма и вулгарног неопозитивизма” (Mitrović, 2017, str. 175), аутор указује на неопходност демистификације митова који доминирају у друштвеним наукама: веберијански мит о вредносној неутралности друштвених наука, мит о безалтернативности капитализма, мит о крају историје и слично. Савремена наука не треба да буде апологетска. Напротив, она треба да „да допринос, како у дијагнози узрока савремених проблема, тако и у креативној афирмацији алтернативних пројеката даљег развоја човечанства” (Mitrović, 2017, str. 175). Неопходно је извршити реконструкцију друштвених наука – треба изградити нову синтетичку интегрисану парадигму. Насупрот фрагментацији и дисциплинарном хаосу, неопходно је успостављање мултидисциплинарности и трансдисциплинарности, односно успостављање сарадње различитих друштвених наука. Такође, савременој науци треба вратити филозофију, тј. њену душу. Аутор, следећи Бурдијеа и Морена,

указује да је неопходан хуманистички приступ ангажованог интелектуалца (чему је посветио осмо поглавље). Правећи разлику између интелигенције и интелектуалаца, Митровић сматра да је маргинализована критичка улога интелектуалаца у савремености. А „нема праве демократије без праве критичке противтеже. Интелектуалац је један противтег, и то од највеће важности“ (Bourdieu, 1999, стр. 14).

Карактеристичан је положај социологије која се налази у дефанзиви и често је инструментализована, па се бави само описивањем кризе. Међутим, она би требало да трага за узроцима кризе и начином њеног превладавања. Због тога је аутор последње поглавље посветио *алтернативној социологији* која би обновила сазнајну, критичку и хуманистичко-еманципаторску улогу. Оваква социологија би истраживала стратегије развоја, друштвене актере, као и оптимална средства за остварење развојних циљева. Таква социологија би била у служби еманципације и изградње алтернативног посткапиталистичког друштва.

Монографија *Ураљама ѡтранзиције* представља значајан допринос социологији друштвених промена и социологији транзиције. Аутор је пружио свеобухватну анализу природе и последица неолибералне транзиције, а следећи своја схватања о критичкој улози друштвених наука и ангажованих интелектуалаца, даје и своје виђење алтернативног модела транзиције. У том смислу, ова књига може бити подстицајна за критичко размишљање о проблемима с којима се суочавају друштва у транзицији, како за представнике академске заједнице, тако и за све оне који у свом практичном делању утичу на стратегије развоја ових друштава.

Nenad M. Stanojević¹
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Niš (Serbia)

CONTRIBUTION TO A CRITICAL STUDY OF TRANSITION THEORY AND PRACTICE

Ljubiša Mitrović *In the Role of Transition: Between Sunsets and the Alternatives (The Pace of Transition for Transition and Alternative Society)*, Faculty of Philosophy, University of Niš, and Prometej, Novi Sad, 2017, 306 pp.

(*Translation In Extenso*)

Abstract: The paper deals with the monograph of Dr Ljubiša Mitrović *In the Jaws of Transition: Between the Downfall and the Alternative (A Plea for the Transition of Transition and Alternative Society)*. First, the structure of the monograph is outlined, as well as author's basic theoretical starting points. Then, the impact of applying a neo-liberal development strategy on transition societies is discussed, as well as the possibility of establishing an alternative development strategy. Finally, the role and position of the social sciences, humanities and intellectuals in the contemporary world is problematized.

Keywords: transition, neoliberalism, social democracy.

The monograph authored by Dr Ljubiša Mitrović, professor emeritus at the Faculty of Philosophy in Niš, titled *In the Jaws of Transition: Between the Downfall and the Alternative (A Plea for the Transition of Transition and Alternative Society)*, is the result of years of study of the transition process. In his work so far, the author has published over forty studies and monographs, thus making a significant contribution to the development of sociology in Serbia. A monograph in the field of contemporary social change, especially in the sociology of transition, is now before us. The study contains papers dealing with the consequences of transition, as well as the possibilities of alternative ways of its realization. The monograph is gaining importance given that three decades have passed since the Berlin Wall was demolished (1989) and almost two decades have passed since the October 5 changes in Serbia (2000). These events represent milestones and mark the beginning of the transition in the world and in Serbia. If the transition implies a transition from socialism to capitalism, from a one-party system to a multi-party political system, from a command economy to a market economy, now seems a good time to make a balance and observe the results of the dominant transition model and look for new ways of implementing it.

¹ nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs

The author presents the issues in two thematic sections - the first section (*The balance of transition without responsibility*) contains twelve chapters, and the second section (*For the transition of transition*) ten chapters: several texts have been previously published in scientific journals, thematic proceedings or proceedings of scientific conferences (most of them were created as part of the author's work on the project at the Center for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš), and ten chapters are published for the first time. By its subject, theoretical and methodological approach and intentions, the monograph is a coherent whole.

In the first thematic section, the author problematizes and explores the transition in the world and in the Balkans, with particular reference to Serbia. On this occasion, he combines different theoretical approaches and understandings of numerous authors (Wallerstein, Bourdieu, Castells, Moreno, Klein, etc.) and draws on empirical data that substantiate theoretical assumptions.

The first chapter is devoted to the critical theory of Immanuel Wallerstein. After pointing out different typologies of transition, the author points out that globalization and transition are world-historical processes, and that the main unit of analysis should be the world system. I. Wallerstein's theory is therefore appropriate, making a division between the world center, the semi-periphery and the periphery. This theory may explain the stagnation of countries (such as Serbia) located in the (semi)periphery zone. The division into the world center, periphery and semi-periphery and relations between different parts of the world system reveal the exploitative essence of capitalism, i.e. they explain the increase in inequality between different zones of the world system. Drawing on Wallerstein's world-system analysis, the author presents a critical analysis of the transition process.

The following chapters are devoted to the analysis of neoliberalism, as the dominant strategy of social development, and the consequences of the application of this ideology in the world and in the Balkans. Pointing out that neoliberalism represents the ultra-right ideology and strategy of development, the author concludes that this ideology leads to the dominance of economic logic over social logic, i.e. to the dominance of competition and efficiency and the suppression of fairness. All values are reduced to profitability, and man is subordinate to that end. This has the effect of social Darwinization, the recolonization of the world, the expansion of the value of the consumer society, the rise in unemployment, the expansion of precariat (to which the author has devoted the sixth chapter), exploitation, and an increase in social and regional inequalities. Therefore, "the modern world is not only unjust but also unstable with an uncertain future regarding the sustainable development and humane perspective of humanity" (Mitrović, 2016, p. 59). Not only is there a deepening of inequality between regions and parts of the global world system (rich North and poor South), but also within special states (between different classes). The expansion of the Anglo-Saxon neo-liberal development model leads to "the collapse of the welfare state institutions, the withdrawal of the social-democratic movement and the adaptation of its aristocracy to the strategy of large capital" (Mitrović, 2017, p. 36). In this way, there is an increasing polarization between classes, peoples and regions, which the author confirms by citing empirical data. However, the problem is that "the transition to 'liberalism' (is) carried out insensibly, therefore imperceptibly, like tectonic movements, thus hiding its most terrible consequences from view" (Bourdieu, 1999, p. 116).

Balkan societies are in the process of transition and modernization, and the crisis in the world has exacerbated many contradictions in the Balkans. The author believes that, in the Balkans, neoliberalism has been applied in conjunction with the strategy of dependent modernization, which leads to the creation of societies of peripheral capitalism. Analyses of the development of the Balkan countries show that they are in crisis and stagnation leading to population impoverishment. These societies are in a dependent position and their policies are “crucially formed under the influence of power centers from abroad, be it decisions by the IMF, the World Bank, NATO or the US administration and the EU” (Mitrović, 2017, p. 52). So instead of progress, Balkan societies have experienced sub-development, devastation, regress and de-sovereignization. The author believes that the path to decolonization and re-sovereignization of the Balkans is in new forms of connection, cooperation and integration, that is, in building a culture of peace.

Serbia, as part of the Balkans, is affected by these processes. It has become a part of peripheral capitalism and is gripped by numerous divisions. Mitrović points to the existence of two stages in the development of the post-socialist transition in Serbia: the first (1990-2000) - when political capitalism and state socialism were established in a specific war environment and international sanctions; the second (2000-) - when the model of neoliberal capitalism that led to the peripheralization of Serbia was accepted. The author particularly questions the processes of privatization, tycoonization in the economy, oligarchization of political life, as well as the position of workers who “received formal political rights and lost the social ones” (Mitrović, 2017, p. 70). The consequence of these changes is that Serbia is becoming a debt-ridden country, with a high unemployment rate, a brain drain phenomenon, and numerous negative demographic changes. Accordingly, Serbia has undergone a transition to peripheral capitalism. Other former Yugoslav countries are undergoing similar changes. In short, there has been the destruction of the economy, culture and society, the impoverishment of these countries, increased unemployment, diminished social solidarity and the departure of highly educated people from the country. “From a medium-developed country, as represented by the SFRY (until 1990), by its dissolution/breakdown, dwarf, weak/dysfunctional states have emerged throughout the former Yugoslavia” (Mitrović, 2017, p. 75).

Starting from the understanding that the neoliberal concept of development and the strategies of dependent modernization lead to the peripheralization of societies in transition, the author considers it necessary to carry out *the transition of transition* and look for alternative ways of its realization. Mitrović states that in post-socialist societies in transition, four models of transition can be identified: 1. an inverse strategy of re-traditionalization or autarchic development; 2. a strategy of neoliberal imitative dependent modernization (Westernization); 3. a strategy of neo-conservative, partial (deformed) modernization or blocked transition; and 4. a strategy of progressive social democratic transformation. He considers that “a social-democratic model of transition, based on the social partnership of labor and capital, represents a future alternative, which will first begin to take place in post-socialist societies in Central Europe” (Mitrović, 2017, p. 109). The second part of the monograph is dedicated to the social democratic alternative, which is a strategy for sustainable development.

The author believes that the social crisis cannot be overcome without abandoning neoliberalism and formulating alternative transition projects. A social democratic alterna-

tive would direct development towards happiness and freedom for every person. It has a chance to connect the idea of equality with the idea of brotherhood and the idea of freedom, i.e. of democracy. Therefore, this model of development is based on the principles of social justice, equality and solidarity, that is, on the humanistic principle of development. Some of the program determinants of the authentic social democratic conception of social development that the author cites are: pluralism of property relations and a socially oriented market economy; direct democracy, participatory democracy and self-government; independent judiciary and independent media; modernization and economic development – openness to the challenges of scientific and technical progress; the fight against all forms of poverty, deprivation and discrimination and injustice in society; achieving tolerance – ethnic, religious, racial, gender, cultural; regional development policy in the function of the progress of all parts of the country and their democratic integration in the global society and so on (Mitrović, 2017, pp. 197-198). Social democracy would facilitate the transition with social responsibility and the universalization of human rights and freedoms. Such societies would invest in the development of education and science because they are necessary for the development of healthy personalities and the survival of humanity.

The author points out that engagement of science, intellectuals and universities is necessary in researching and establishing an alternative development strategy and alternative society. For this reason, a number of chapters in the second thematic section are devoted to the position and role of the social sciences, especially sociology. Considering that the contemporary social sciences are in crisis because they are “suffering from functionalist normativism and vulgar neopositivism” (Mitrović, 2017, p. 175), the author points to the necessity of demystifying the myths that dominate the social sciences: the Weberian myth of the value neutrality of the social sciences, the myth of the non-alternative to capitalism, the myth of the end of history, and the like. Modern science need not be apologetic. On the contrary, it should “contribute both to the diagnosis of the causes of contemporary problems and to the creative affirmation of alternative projects for the further development of humanity” (Mitrović, 2017, p. 175). It is necessary to reconstruct the social sciences - a new synthetic integrated paradigm needs to be built. In the face of fragmentation and disciplinary chaos, it is necessary to establish multidisciplinary and transdisciplinarity, that is, to establish cooperation between different social sciences. Also, modern science needs to take back philosophy, i.e. her soul. The author, following Bourdieu and Moreno, points out that the humanistic approach of the engaged intellectual is necessary (to which he devoted the eighth chapter). Distinguishing between intelligentsia and intellectuals, Mitrović believes that the critical role of intellectuals in modernity is marginalized. And “there is no real democracy without the right critical counterbalance. An intellectual is a counterweight, and of utmost importance” (Bourdieu, 1999, p. 14).

The position of sociology is characteristic, it is on the defensive and is often instrumentalized, so it deals only with describing the crisis. However, it should look for the causes of the crisis and how to overcome it. For this reason, the author devoted the last chapter to an *alternative sociology* that would restore the cognitive, critical, and humanistic-emancipatory role. Such sociology would explore development strategies, social actors, as well as optimal means of achieving development goals. Such sociology would be in the service of emancipation and the construction of an alternative post-capitalist society.

The monographs *In the Jaws of Transition* represents a significant contribution to the sociology of social change and the sociology of transition. The author has provided a comprehensive analysis of the nature and consequences of neoliberal transition. Following his understanding of the critical role of social sciences and engaged intellectuals, he also provides insight into the alternative model of transition. In this sense, this book can stimulate critical thought about the problems faced by transition societies in terms of both academia and all those who influence the development strategies of these societies in their practical work.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Mitrović, Lj. (2017). *In the Jaws of Transition: Between the Downfall and the Alternative (A Plea for the Transition of Transition and Alternative Society)*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2016). *Release of Prometheus: the Left and Post-Capitalistic Alternative (The Plea for Alternative Left and the Transition of Transition)*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Bourdieu, P. (1999). *Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]